

KUR'ÂN'DA BİRLİKTE YAŞAMA AHLAKI*

Avnullah Enes ATEŞ**

Öz

Kur'an, ırkçılık ve kabileciliğin zirvede olduğu ve toplumdaki saygınlığın kişinin mensup olduğu kavim ya da kabile ile ölçüldüğü bir devirde nâzil olmuştur. Kur'an böyle bir topluma birlikte yaşama ahlakını öğretmiş ve bu toplumu, kıyamete kadar gelecek topluluklara, farklılıklara rağmen nasıl birlikte yaşanabileceğine dair somut bir örnek kılmıştır. Yaklaşık yirmi üç yıllık bir vahiy sürecinde Arap toplumu Müslüman, Yahudi, Hristiyan ve putperest unsurlardan oluşuyordu ve bu farklı unsurları bünyesinde barındırarak örnek bir toplum haline gelmişti. Bu makalede, Müslümanların kendi aralarındaki fikirsiz ve nesebe dayalı ayrılıkları ve farklı dine mensup olan kişilerle aralarındaki ayrılıklar, toplumun birlikteliğine engel üç temel problem olarak ele alınacak ve konuyla ilgili ayetler çerçevesinde bu probleme çözüm önerileri sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tevhid, Vahdet, Tefrika, İttihâd, İhtilâf.

The Concept Of Coexistence In The Qur'an

Abstract

The society in which the Qur'an was revealed was ruled by a tribal system. Because of the fact that they were raised on honor and dignity they would look at the other nations with a look of inferiority. So, the racism was part of their being and they would fight for this goal without making any distinction between right and wrong. The Qur'an brought a state of coexistence to such a society as well as making them a unique example for those who came after until the day of judgement. The Arab society was made up of Muslims, Jews, Christians and idol-worshippers and had become a great example of harmony among the different religious traditions. In this article, we will deal with the disagreements among different sects within a same religion in a society and different race and religion as an obstacle in front of the unity of the society. We will study this issue by presenting and interpreting some Qur'anic verses in this regard.

Keywords: Coexistence, Vahdat, Distinction, Unity, Disputes.

GİRİŞ

Tevhid dini İslâm, bünyesinde barındırdığı tüm unsurlarla bir arada olabilecek bir toplumu inşâ etmek için belli prensipler vazedmiştir. Bu prensiplerle,

* Bu makale, 21 Nisan 2016 tarihinde Şanlıurfa'da tertip edilen "Şanlıurfa Uluslararası X. Kutlu Doğum Sempozyumu: Hz. Peygamber, Tevhid ve Vahdet" adlı sempozyumda sunulan tebliğden derlenmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, enes.ates@bilecik.edu.tr.

Geliş T. / Received Date: 05/04/2017 Kabul T. / Accepted Date: 23/05/2017

Müslümanların kendi aralarındaki iftirâk halinin ittihâd haline dönüştürülmesi ve hedeflediği gibi farklı dine inanan kimselerle Müslümanlar arasındaki ilişkilerde de aynı toplumun üyeleri olmaları hasebiyle toplumsal bir birlikteliğin tesis edilmesi amaçlanmıştır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde bile Müslümanlar arasında asabiyet ve kabilecilik anlayışının hâlâ bazı kalıntıları vardı. Cahiliyye döneminden kalan bu düşünce yapısının sökülüp atılması kolay olmadı. Zaman zaman İslam toplumunda çeşitli yansımaları olan bu zihniyet Hz. Peygamber'in (s.a.v.) müdahalesiyle bertaraf edilmeye çalışılmıştır.

Müslümanlar arasında mezhepsel kavga, çatışma ve ayrışmaların Allah Resûlünün (s.a.v.) vefatından sonra zuhur ettiği söylenebilir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatı sonrasında hem inanç hem de ibadetle ilgili konularda görüş ayrılıkları ortaya çıkmış ve bu, mezheplerin teşekkül etmesine sebep olmuştur. Müslümanlar arasında vuku bulan ırkçılık ve mezhepçilik ayrılıkları, İslâm toplumunun iç dinamiklerini zayıflattığından, birlikte yaşama konusunda üzerinde en çok durulması gereken konular arasında yer almaktadır. Diğer din mensuplarıyla birlikte yaşama meselesi ise Peygamber Efendimizin (s.a.v) döneminden beri varlığını sürdürmektedir. Gerek devlet başkanı olarak gerekse bireysel anlamda Hz. Peygamber'in (s.a.v) şahsında gayr-ı Müslimlerle bir arada yaşama konusunda ideal bir örnekliğin sergilendiği söylenebilir.

Çalışmamızda, Kur'an'ın birlikte yaşama ahlakı bu hususlarla sınırlandırılacak ve her bir husus Kur'an ayetleri merkeze alınarak incelenecektir. Öncelikle bir kavram olarak "birlikte yaşama" olgusuna değinilecek ve burada insanın fıtratı gereği bir arada yaşamak zorunda olduğu ve bu durumun yol açtığı bazı sonuçlar üzerinde durulacaktır. İnsanların bir arada yaşama zorunlulukları ve bunun doğurduğu etkiler anlatılacaktır. Sonrasında da Müslümanların birlikte yaşama ahlakına, bu birlikteliği bozan sebeplere yer verilecek, Müslümanların arasındaki ayrışmalara ve Kur'an'ın bu konuya nasıl yaklaştığına değinilecektir. Ardından Müslümanların diğer din mensuplarıyla bir arada yaşama tecrübesiyle ilgili bazı teklifler sunulacaktır.

1.BİRLİKTE YAŞAMA OLGUSU

İnsan sosyal bir varlıktır ve sosyal bir çevrede dünyaya gelir. Tek başına yaşaması, ihtiyaçlarını karşılaması mümkün değildir.¹ Birlikte yaşadığı hem cinsleriyle kaos ortamı oluşmadan yaşayabilmesi bulunduğu çevreyle uyumlu hareket etmesine bağlıdır. Bir başka deyişle, toplumu oluşturan her

1 İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed, *Târîhu İbn Haldûn*, thk. Halîl Şehhâde, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1988), 54.

bir insan o toplumun ortak kanaatlerine, kabullerine ve kurallarına uymak zorundadır. Aslında bu kurallar, zaman içerisinde toplumda kanıksanan töre veya dini kurallardır. Bu toplumun birlikte huzur içerisinde yaşayabilmesi için o toplumu bu töre veya dini kurallara göre yönetecek bir lidere ihtiyaç vardır. Tarihi olarak da her toplumun bir lider tarafından yönetildiği ve toplum bireylerinin sıkı sıkıya bağlı oldukları örf, adet ve inançlarının olduğu görülür. Toplum bunlara bağlılıkları sayesinde bir arada yaşayabilir.²

Ancak kimi zaman kimi toplumların bağlı bulunduğu ortak paydalar o toplumları içe kapanık hale getirir. Kendilerinin dışındakileri dışlayan, hakir gören ve üstünlüklerini savunan bir topluma dönüştürür. Buna örnek olarak ırk ve nesebe dayalı bağlılık verilebilir. Bu durum, belli bir soy ya da ırkın diğerlerinden üstün olduğu şeklindeki asabiyet duygusuna dayanan bir anlayışın sonucudur. Böyle bir toplumda aynı kabileden olanlar birbirlerine sıkıca bağlanır; diğer kabileleri düşman addederler. Birden çok kabilenin oluşturduğu bir toplumda bu anlayış sürekli huzursuzluk kaynağı olur. Kan davaları, haksızlıklar, kin, öfke, baskı vb. birçok menfi durum baş gösterir. Toplumsal barış ve huzura vahiy ve nübüvvetin katkısından söz etmek uygun olacaktır. Allah'ın insan topluluklarına peygamberleri göndermesini bu açıdan değerlendirmekte yarar var. İnsanların sorumluluğunun bir peygambere bağlanması, ferdi ve içtimai kararlarında yanılığa düşebilecekleri anlamına gelir. Bu durumdan hareketle Kur'an'a göre; bir toplumu oluşturan unsurların bir arada huzurla yaşayabilmeleri ve diğer toplumlarla barışı tesis edebilmelerinin ilahi mesajlarla gerçekleşebileceği sonucuna varabiliriz.

Birlikte yaşama olgusuna dair bu zikredilenlerden sonra Müslümanların bir arada yaşama ahlakı, bunu bozan hususlar, gayr-i Müslimlerle bir arada yaşama ahlakı aşağıda ele alınacaktır.

2.MÜSLÜMANLARIN BİR ARADA YAŞAMA AHLAKI

Müslümanların birlik ve beraberlik içerisinde, bir arada nasıl yaşamaları gerektiğine dair Kur'an'ın öğretileri, birlikteliklerine zarar veren sorunlarla birlikte zikredildiğinde daha iyi anlaşılır ve Müslümanların bir arada yaşama ahlakının çerçevesi de bu hususlardan hareketle çizilebilir. Öncelikle Müslümanların kendi aralarında nasıl bir sosyal yaşam ahlakına sahip olmaları gerektiğine yer verilecektir. Sonra da İslâm toplumunun birliğini bozucu ve en büyük sorunlarından biri olan ırkçılık, kabilecilik, asabiyet hastalığıyla toplumun fertlerini birbirinden koparan diğer büyük bir etken olarak fikrîsel ayrıştırmalara değinilecektir.

2 İbn Haldûn, *Târîhu İbn Haldûn*, 56.

2.1.Müslümanların Birlik ve Beraberliği

Allah Teala birçok ayetinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) müminlere peygamber olarak gönderilmesini bir lütuf olarak hatırlatmakta; bu sayede insanların da- laletten kurtulduğunu, onun tebliğ ettiği hakikatler sayesinde manevi kirler- den arındıklarını,³ karanlıklardan aydınlığa çıktıklarını bildirmektedir.⁴ Tüm insanlığa örnek bir topluluk olarak gösterilen⁵ Müslümanların kendi arala- rında nasıl bir toplum inşa etmeleri gerektiği Hz. Peygamber'in (s.a.v.) getir- diği Kur'an ayetleri ve bunların tefsiri mahiyetindeki hadisleriyle ortaya ko- nulmuştur. Bu hususlardan önemli bir kısmı kaçınılması gereken eylemler olarak Kur'an'da yer almıştır. Bir sonraki başlık olan "Müslümanların Birli- ğini Bozan Sebepler" içerisinde bunlardan bahsedilecektir. Bu başlık altında ise kardeşliği, birlik ve beraberliği tesis için Müslümanlara emredilen husus- lara değinilecektir.

Bu bağlamda hemen ifade etmeliyiz ki Müslümanların birlik ve beraberliği her şeyden önce birbirlerine sıkıca bağlanmaları, birbirlerini gönülden seyme- leriyle gerçekleşir. Kur'an müminleri kardeş ilan etmiş ve *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ* "Müminler ancak kardeştir."⁶ buyurmuştur. Ayetin devamında zikredilen "o halde kardeşlerinizin arasını ıslah edin" ifadesi ise bu duruma engel olan hu- susların ortadan kaldırılarak müminler arasındaki kardeşliğin sürekli kılın- ması gerektiğinin altını çizmektedir. Nitekim bu ayetlerin Evs ve Hazreç ka- bileleri arasında vuku bulan çatışmaları sonlandırmak için indiği zikredilir.⁷ Onların arasındaki anlaşmazlık kardeş oldukları hatırlatılarak çözüme kavu- turulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) de Müslümanların birbiriyle kardeş ol- duğunu, ona zulmetmeyeceğini, onu yardımsız bırakmayacağını, onu düş- mana teslim etmeyeceğini söyleyerek kardeşlik hukukunun gereği olan hu- suslara dikkat çekmiştir.⁸ Zira kardeşlik ve onun olmazsa olmaz şartı olan hakkaniyet ve adalet Müslümanların birlik ve beraberliğini perçinleyen en önemli etkenlerden biridir. Bunun dışında Müslümanların hep birlikte Al- lah'ın dinine sarılmaları istenmiş,⁹ Allah ve Resûlüne mutlak itaat emredil- miş,¹⁰ anlaşmazlıkların çözümünü sadece Allah ve Resûlünün yanında ara- maları istenmiştir.¹¹ Tüm bunlar Müslümanların arasında ortaya çıkabilecek

3 el-Bakara 2/151; Âl-i İmrân 3/164; el-Cumu'a 62/2.

4 İbrâhîm 14/1.

5 Âl-i İmrân 3/110.

6 el-Hucurât 49/10.

7 Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 20: 354.

8 Buhârî, "Mezâlim ve'l-ğasb", 4.

9 Âl-i İmrân 3/103; el-Hacc 22/78.

10 en-Nisâ 4/65; el-Ahzâb 33/36.

11 en-Nisâ 4/59.

olan bölünme ve ayrışmaların önünü almaya matuftur. Ayrıca Kur'an'da müminlerin birbirlerine karşı merhametli¹² ve tevazu sahibi¹³ oldukları zikredilmiş, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinde de insanların eşit oldukları belirtilmiş,¹⁴ böylece toplumda oluşabilecek sınıf farkının ortadan kaldırılması hedeflenmiştir.

“Komşusu açken kendi tok yatan bizden değildir.”;¹⁵ “Kendisi için istediğini Müslüman kardeşi için istemeyen iman etmiş olamaz.”;¹⁶ “Aldatan bizden değildir.”;¹⁷ “Müminleri, birbirlerine merhamet etme, sevgi ve şefkat göstermede bir beden gibi görürsün; bir organ rahatsızlandığında diğer organlar da uykusuzluk çekerler ve ateşli hastalığa yakalanırlar.”¹⁸ ve benzeri hadisler, Müslümanları birbirlerine karşı muhabbet, ülfet ve bağlılık duymaya teşvik etmektedir. Aslında tüm bunlar müminlerin kardeşlik hukukununun gereklerini ortaya koymaktadır.

2.2.Müslümanların Birliğini Bozan Sebepler

Müslümanların birliğini bozan sebepleri asabiyete dayalı ayrılıklar ve fikirsel ayrılıklar olarak ele alacağız.

2.2.1.Asabiyete Dayalı Ayrılıklar

Arapçada *`asabiyyet* (العصبية); ‘bir şeyin diğerine uzunlamasına ya da dairesel olarak bağlanması’ anlamındaki *`asb* (ع-ص-ب) kökünden türetilen sınaî bir masdardır.¹⁹ Sözelimi, kişinin çocukları ve baba tarafındaki erkek akrabalarına, kişinin doğal çevresini oluşturduğu, onu koruyup gözettiği için bu kökten türetilen *`asabe* ismi verilmiştir.²⁰ Asabiyet de kişinin ailesine, kabilesine, kavmine ya da bağlı olduğu gruba sınıksız sarılması, haksız da olsa ona destek vermesidir.²¹ Şahıs ya da toplumlara yönelik muamelede ister soya bağlı nedenlerle ister mezhebi kaygılarla, isterse fikri vb. nedenlerle olsun mensubiyetin bir kriter addedilip adaletten sapılması asabiyet kavramıyla açıklanabilir.

12 el-Fetih 48/29.

13 el-Mâide 5/54.

14 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 38: 474.

15 Taberânî, *el-Mu`cemu'l-kebîr*, 1: 259.

16 Müslim, “Îmân”, 71.

17 Tirmizî, “Buyû”, 74.

18 Buhârî, “Edeb”, 27.

19 İbn Fâris, Ebu'l-Hasen Ahmed, *Mu`cemu mekâfisi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 4: 336, “`asb” md.

20 Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-`arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr, (Beyrut: Dâru'l-İlmi Li'l-Melâîyn, 1407/1987), 1: 182, “`asb” md.

21 Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005) 33, “`asabiyye” md.

Kur'an'ın nâzil olduğu Arap toplumunda neseple övünme toplumunda yaygın bir hastalıktı. Rivayetlere göre insanlar dirilerin yanında kabirlerdeki atalarını da sayarlardı.²² Bir değerlendirmeye göre Tekâsür sûresinde dile getirilen câhiliye Araçları arasındaki 'çoklukla övünme" geleneği soy sop bakımından kalabalık olmayla ilgiliydi²³ ve bu toplum, asabiyette kabirdeki atalarını sayacak kadar ileri gitmişti.²⁴ Yine bu dönemde sırf kabilecilik sâikiyle savaşlar yapılırdı.²⁵ Bir cinayet vakası dolayısıyla Evs ve Hazreç kabilelerinin yıllarca birbirleriyle savaştığı nakledilmektedir.²⁶ Bu tarihi vakada, mezkur kabilelerin, aralarında sorunu çözmek yerine kabilecilik anlayışı sonucunda birbirleriyle savaşmayı tercih ederek meseleyi çözümsüzlüğe ittikleri görülmektedir. Toplulukların birbirleriyle alay etmesini yasaklayan şu ayet de o dönemin insanların kendi kabilelerini diğerlerine üstün tuttıklarını kanıtlar niteliktedir:

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ” Ey iman edenler! Hiçbir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin! Belki onlar kendilerinden daha hayırlıdır.²⁷

Bu ayette dile getirilen 'alay etmeme" buyruğunun hangi konuyla ilgili olduğu hususu muhtelif görüşlere sahne olsa da, Allah Teâlâ'nın topluma böyle bir uyarıda bulunması o dönemde kabileler arasında birbirine hor bakmayı öngören kabilecilik anlayışın var olduğunu göstermektedir.²⁸

Kur'an, indiği toplumda kök salmış bu kabilecilik anlayışını yıkmak için insanların aslının bir olduğuna, aynı ana-babanın çocukları olduklarına dikkat çekmiş,²⁹ Allah katında kişiyi sadece takvasının değerli kılacağını belirtmiştir. Ayrıca kabilelerin ve halkların varlığının tanışma ve kaynaşma vesilesi olduğunu,³⁰ dil ve renk farklılıklarının Allah'ın varlığının ve kudretinin bir

22 Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, thk. Mecdî Bâselûm, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 10: 607; Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed, *el-Keşf ve'l-beyân `an tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Tâhir b. `Âşûr, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1422/2002), 10: 276; Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. İbn Abdî'l-Maksûd, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y.), 6: 331.

23 Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi' u'l-beyân `an te'vili'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000), 24: 579. Surede zikredilen çokluk yarışının mal çokluğu olduğu görüşü de bulunur. Bu durumda *hattâ zurtümü'l-mekâbir* ifadesi mecazi olarak mal toplama yarışına girenlerin bu gaflet içerisinde öldüklerini ifade eder. Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 24: 580-581.

24 Beğavî, Muhyi's-sünne Ebû Muhammed el-Hüsyn b. Mes'ûd, *Me`âlimu't-Tenzîl fî tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1420), 5: 298.

25 Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 7: 77.

26 Beğavî, *Me`âlimu't-Tenzîl*, 1: 482.

27 el-Hucurât 49/11.

28 Taberî, *Câmi' u'l-beyân* 22: 298.

29 en-Nisâ 4/1; el-En`âm 6/98; el-A`râf 7/189; ez-Zümer 39/6; el-Hucurât 49/13.

30 el-Hucurât 49/13.

tezahürü olarak görülmesi gerektiğini³¹ zikrederek de bu taassubu ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Aslında bu, ayrılıklara karşı bir vahdet çağrısıdır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) de bu ayetleri tefsir mahiyetinde “Ey insanlar! İyi bilin ki rabbiniz birdir; babanız da birdir. Arabın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arap olana hiçbir üstünlüğü yoktur. Kırmızının siyaha, siyahın da kırmızıya hiçbir üstünlüğü yoktur. Ancak takva hariç”³² buyurmuştur.

Bu zikredilenlerin yanında Kur'an'da insanların yaratıldığı öze işaret eden ayetlerin ırkçılık ve kabilecilik zihniyetiyle mücadelede etkin bir rol oynadığı düşünülebilir. Tüm insanların aynı şekilde basit bir sudan yaratılması³³, kendilerini diğerlerinden ayrıcalıklı kılacak bir yönlerinin bulunmadığına işaret etmektedir. Aslında bireysel kibrin yanında ırkçılık ve kabilecilik anlayışının toplumsal kibre karşılık geldiği söylenebilir. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'de kibrin yerildiği ve tevâzunun salık verildiği ayetler³⁴ İslâm toplumunda oluşabilecek kabilecilik ve ırkçılık anlayışını engelleyici birer unsur olarak kabul edilebilir.

Günümüzde ırkçılık anlayışı körüklenerek ümmetin birliği bozulmak istenmektedir. Bu anlayış üzerine yapılan siyasi hareketler farklı ırklara mensup olan halkların birbirine olan sevgisini yok etmekte; kin, nefret ve asabiyeti aşılacaktır. Medeniyette kimseyi kendine denk görmeyen devletler, kendi milli çıkarları için insanlık suçu işlemektedirler. Aynı devletler Müslüman coğrafyada ırkçılık ve mezhepçilik fitnesini körükleyerek yeni haritalar çizmektedirler. Buna alet olan dâhili unsurlar da bu hain planın bir parçası olmakta, insanlığı hiçe sayan katil devletlerin maşalığını yapmaktadırlar.

İslâm topluluklarında toplum mühendisliğine kalkanların oluşturmaya çalıştıkları bu ırkçılık sorunu ancak İslam'ın tesis etmeye çalıştığı erdemli toplumun meydana getirilmesiyle çözülebilir. Bu toplum ise farklı dil, ırk ve renkleri ilâhî kudretin bir tecellisi olarak görülmesi, farklılıkların tanış olmaya sebep sayılması, tüm insanların Âdem'in (a.s) çocukları olarak aynı aileye mensubiyetlerinin bilinmesidir.

2.2.2.Fikirselsel Ayrılıklar

İrkçılık ve kabileciliğin yanında Müslümanların birliğini bozan bir diğer unsur da fikri ayrılıkların sorun haline getirilmesidir. İlk dönemlerde çok yaygın olmayan, ancak sonraki dönemlerde Müslümanların birlik mayasını bozan bu

31 er-Rûm 30/22.

32 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 38: 474.

33 es-Secde 32/8; el-Mürselât 77/20.

34 el-Mâide 5/54; el-En'âm 6/52; Hüd 11/29-30; el-İsrâ 17/37; el-Kehf 18/28; el-Furkân 25/63; Lokman 31/18; el-Fetih 48/29.

mezhepsel, fırkasal, fikirsel ihtilaflar asr-ı saadet dönemi sonrasında Müslümanları bölme konusunda belki de ırkçılıktan daha etkin olmuştur. Söz gelimi Kur'an'ın nüzul çağında ashâb, bazı olaylar karşısında farklı reaksiyonlarda bulunmuştur. Bedir savaşında ganimet taksiminde anlaşmazlığa düşmeleri,³⁵ Uhud savaşında okçuların mevkillerini terk etmesi³⁶, Tebûk savaşına katılma konusunda isteksiz davranmaları³⁷ ve benzeri olaylar bunlardan bazılarıdır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu farklı tutumları Kur'an'ın irşâd edici öğütleriyle ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu öğütler hususi sebeplere binaen indirilmiş olsa da kıyamete kadar vuku bulabilecek ihtilafları giderecek nitelikte bir içeriğe sahiptir. Günümüzdeki mezhepsel ve fikirsel ihtilafların çözümüne ışık tutacak bu ayetlerden bir kısmını incelemek yerinde olacaktır:

“Hep birlikte Allah'ın ipine sıkıca sarılın; fırkalara bölünmeyin.”³⁸

“Kendilerine apaçık deliller geldikten sonra fırkalara bölünen ve ihtilafa düşenler gibi olmayın. Onlar için çok büyük bir azap vardır.”³⁹

“Fakat onlar aralarındaki bu birliği parçalayıp gruplara ayırdılar. Her grup kendi elindekiyle övünür hâle geldi.”⁴⁰

“Dinin gereklerini yerine getirin ve onda fırkalara bölünmeyin.”⁴¹

“Aطيعوا الله ورسوله ولا تنازعوا فتفشلوا وتذهب ريحكم واصبروا إن الله مع الصابرين
“Allah'a ve resulüne itaat edin, birbirinizle çekişmeyin; yoksa, gücünüz gider. Sabredin! Şüphesiz ki Allah sabredenlerle birlikte dir.”⁴²

35 Mücâhid b. Cebr, Ebu'l-Haccâc el-Mahzûmî, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl, (Mısır: Dâru'l- Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîse, 1410/1989), 351; Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me`âni'l-Kur`ân*, thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr., (Mısır: Dâru'l-Misriyye, t.y.), 1: 403; Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 13: 360-361.

36 Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *et-Tefsîru'l-basît*, thk. İmâm Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesi'nin yaptırdığı 15 doktora tezi, (Suudi Arabistan: İmâm Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesi İlmî Araştırma Dekanlığı, 1430), 10: 182.

37 Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 14: 251; Sem`ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed, *Tefsîru'l-Kur`ân*, thk. Yâsir b. İbrâhîm ve Ğuneym b. Abbâs, (Suudi Arabistan: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 2: 309; Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Sa`îd Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te`vîl*, thk. Muhammed Abdürrahmân el-Mera`şelî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418), 3: 81.

38 Âl-i İmrân 3/103.

39 Âl-i İmrân 3/105.

40 el-Müminûn 23/53.

41 eş-Şûrâ 42/13.

42 el-Enfâl 8/46.

Verilen ayetlerden ilk ikisi aynı sıyakta geçmektedir. Bu ayetlerin Medine'deki Evs ve Hazreç kabileleri hakkında indiği söylenir. Cahiliye döneminde sürekli çatışma halinde olan bu kabileler Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye gelmesiyle İslam'ı benimsemiş ve birbirlerine kardeş olmuşlardı. Ancak Yahudiler bu kabilelerin arasını yeniden bozmak için çalışmış ve bu hususta başarılı da olmuşlardı. Bunun neticesinde Evs ve Hazreç'li Müslümanlar birbirlerine kötü söz söylemeye başlamış, öfkeleri iyice kızışan bu Müslümanlar kabilelerini toplayıp savaşmak için anlaşmışlar. Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) kendilerini teskin etmiş ve onlara bu ayetleri okumuştur.⁴³

İkinci ayette önceki toplulukların fırkalara bölünüp ihtilafa düştükleri hatırlatılmakta ve aynı hataya Müslümanların düşmemesi gerektiği ifade edilmektedir. Yahudi ve Hristiyanların içerisinde ortaya çıktığı söylenen⁴⁴ bu ayrılıklar ve anlaşmazlıklar ilk ayette ifade edilen "Allah'ın ipine" sarılmakla bertaraf edilebilir. "Allah'ın ipi" ise Allah'ın Müslüman toplumu birbirine bağladığı ortak payda olan İslam'dır.⁴⁵

Üçüncü ayet bir önceki ayet gibi eski ümmetlerin kendi aralarında paramparça olduklarını belirtmektedir. Dördüncü ayet ise dine sarılma ve fırkalara bölünmekten kaçınma düsturunun önceki peygamberlere de emredildiğini ifade etmektedir. Bu da toplumun din hususunda fırkalara bölünmesinin önceki toplumları dağıttığı gibi bizim toplumu da dağıtacağını gösterir.

Yukarıda zikredilen son ayetin, Uhud savaşında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözünü dinlemeyip yerlerini terk eden okçular hakkında indiği söylenmiştir. Okçulardan kimi savaşın Müslümanlar lehine sonuçlandığını sanıp yerlerini terk etmiş ve savaşın seyrinin değişmesine sebep olmuştu.⁴⁶ Bu ayetler, Allah ve Resulüne mutlak itaati emretmekte, anlaşmazlığa düşmenin güç ve otorite kaybına neden olacağını belirtmektedir.

Bu ayetlerde zikredilen *teferruk*, *ihtilâf*, *tenâzu`* ve *takattu`* kavramları Müslümanların birlik ve beraberliğinin ne şekilde bozulacağını ifade etmesi bakımından dikkat çekicidir. Bu kelimelerin tahlilini yaparak Müslümanların arasındaki birliğin önündeki engelleri şu şekilde tespit edebiliriz:

- *Teferruk*, *fark*ın tefa'ul babında masdarıdır. *Fark*, ayırma anlamına gelir. *Feraktü beyne şey'eyni* "İki şeyin arasını ayırdım" denilir⁴⁷. Türkçede kullanılan 'fark' ve 'fırka' kelimeleri de Arapçadaki kök anlamıyla örtüşür. Farklı olan,

43 İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Sellâme, (Medine: Dâru Taybe, 1420/1999), 2: 90.

44 Beğavî, *Meuâlimu't-Tenzil*, 1: 481.

45 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 7: 70.

46 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13: 576.

47 Râğîb, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*, (Beirut: Dâru'l-Ma'rife, 1428/2007), 379, "frk" md.

diğerlerinden ayrı, münferit olan gruplara *fırka* denilir⁴⁸. Ayette geçen *teferruk* ise toplumun çeşitli katmanlarının muhtelif fırkalar halinde bölünmesidir. Bir diğer deyişle, farklılıkları öne çıkaranların birlikten ayrılmasıdır. Kelime tefa'ul babında kullanıldığından bu babın özelliği olan tekellüf⁴⁹ anlamını ihtiva ettiği düşünülecek olursa *teferrukun*, yani fırkalara ayrılmanın, zorlama bir çaba olduğu ortaya çıkmaktadır. Aslolan vahdet iken insanlar kendilerini diğerlerinden farklı görme çabasına girmekte ve sonuçta aynı toplum içerisinde ayrışmalar meydana gelmektedir. Her insanın kendine özgü bir farklılığı elbette bulunur. Düşüncede, yaşam tarzında, yeteneklerde ve diğer hususlarda insanlar birbirinden farklıdır. Ancak kişi yaratılıştan getirdiği farklılıkları, içinde yaşadığı toplumla kendisi arasındaki sosyal uyumun gerçekleşmesi önünde bir engel olarak görmeye ve o topluma karşı duygusal bir kopuş yaşamaya başlarsa *teferruk* meydana gelir. Ayrıca tefa'ul babının mutâva'at anlamı⁵⁰ gözetilerek *teferrukun*, birilerinin farklılaştırma eylemini kanuksama ve buna boyun eğme olduğu da söylenebilir⁵¹. Bu durumda birileri ötekileştirmeye, vahdeti parçalamaya çalışmakta, diğerleri de buna boyun eğmektedir.

- *İhtilâf* ise her bir kimsenin eylem ve söylemde diğerlerinden başka bir yol tutmasıdır⁵². Bu ismin türetilmiş olduğu *hlf* (خ ل ف) kökünde bulunan arkada olmak, geride bulunmak anlamından hareketle *ihtilâfın* bir tür vahdetten uzaklaşma olduğu söylenebilir. Ayrıca *ihtilâfın*, ifti'âl babının sahip olduğu mutâva'at anlamı dolayısıyla bir ve eşit düzeyde olmamanın kanuksanması ve kabul edilmesi olarak yorumlanması da mümkündür⁵³. İslâm ümmetinin birliğini ve kültürünü zedeleyen *teferruk* ve *ihtilâf*; vahdet için direnmemek, mevcut duruma teslim olmaktır.

- *Tenâzu`* ve *tekattu`* ise *teferruk* ve *ihtilâfın* birer sonucu olarak görülebilir. Zira *tenâzu`*; vahdetten uzaklaşanların birbirlerini kendi buldukları tarafa çekmesi, sonunda da aralarındaki bağların paramparça olmasıdır. Hâlbuki herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşüldüğünde Allah ve Resûlü'nün hakemliğine başvurulması emredilmiş, bunun daha hayırlı ve sonuç itibarıyla

48 Râğıb, *el-Müfredât*, 379.

49 Cürçânî, Abdulkâhir b. Abdirrahmân, *el-Miftâh fi's-sarf*, tahk. Ali Tefvîk el-Hamed, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987), 50.

50 Cürçânî, *el-Miftâh*, 50.

51 Mustafevî, Hasen, *et-Tahkik fi kelimâti'l-Kur'âni'l-kerim*, (Tahrân: Merkezü Neşri Âsârî'l-'Allâme el-Mustafevî, 1393), 9: 76.

52 Fîruzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb, *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi Kitâbi'l-'azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, (Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsî'l-'Arabî, 1416/1996), 2: 562, "hlf" md.

53 Mustafevî, *et-Tahkik*, 3: 122-126.

daha uygun olduğu belirtilmiştir⁵⁴. *Tenâzu`* kelimesinin türetildiği *nz`a* (ن ز ع) kökü 'bir şeyi çekmek, kökünden sökmek' anlamındadır⁵⁵. Tefâ`ul babının müşâreket ve istimrâr⁵⁶ anlamlarından hareketle *tenâzu`* kelimesini, farklı olanı olduğu gibi kabul etmemek ve ısrarla kendi düşüncesine çekmeye çalışmak şeklinde yorumlayabiliriz.

- *Takattu`* kelimesi de 'maddi-manevi koparmak, kesmek, ayırmak' anlamındaki *kata`a* fiilinden türetilmiştir. Öncelikle bu fiil kesret anlamındaki *katta`a* babına taşınmış, sonra da tef`îl babının mutâva`atı olarak tefa`ul babından *tekattu`* denilmiştir⁵⁷. İslâm ümmetinin birliğini bozmaya yönelik sistemli ve yoğun çabaların farkında olmamak, bunu görmezden gelmek, buna boyun eğmek Kur'an'da, suda boğulduğu halde farkında olmayan kimselerin durumuna benzetilerek kınanmıştır⁵⁸.

Yukarıda dilsel analizini yaptığımız bu dört kelimededen şu sonucu çıkarabiliriz: Farklı olmaya çalışmak ya da farklılığı bir sorun haline getirmek, vahdetten uzaklaşmak ya da tefrikayı kabullenmek, anlaşmazlıkları Allah ve Resûlünün hakemliğine bırakmaktansa sürekli muhatabına kendi fikrimizi dayatmak, İslâm ümmetini bir arada tutan bağları koparma amacına matuf dahili ve harici operasyonlara teslim olmak, Müslümanların vahdetini parçalayan dört temel sorundur. Bu sorunların her biri müteselsilen diğerinin varlığına sebep olmakta; *teferruk ihtilâfı*, *ihtilâf tenâzu`u*, *tenâzu`* da *takattu`u* doğurmaktadır.

Günümüzde İslam dünyasında bu dört sorunun çeşitli yansımalarını müşahede etmekteyiz. Müslüman coğrafyada İslâm adına ortaya çıkan kimi grupların kendi dindaşlarına terör estirmeleri, canlarını, mallarını ve namuslarını helal saymaları, birbirlerini din dışı görmeleri bu durumun en canlı örneğidir. Ülkemizde de onlarca farklı grubun birbirine tahammülsüzlükleri, fikirsel düzeyde münâzara yapamamaları, birbirlerini hedef tahtasına oturtmaları, Kur'an'ın özünde bulunan birlikte yaşama ahlakına sahip olmadıklarını gösterir. Kur'an bu sorunları, topluca Allah'ın dinine sarılmayı⁵⁹, anlaşmazlıkları böyle çözüme kavuşturmayı emrederek izâle etmeyi hedeflemiştir.

54 en-Nisâ 4/59.

55 Halîl b. Ahmed, Ebû Abdîrrahmân el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-`ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, (b.y: Dâru'l-Hilâl, t.y), 1: 558-359.

56 'İşteşlik' ve 'süreklilik' anlamındadır. Bu konu için bkz. Mustafevî, *et-Tahkîk*, 12: 86.

57 Cevherî, *es-Sihâh*, 3: 1268.

58 İbn `Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, (Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984), 18: 74; ayrıca bkz. Ateş, Avnullah Enes, *Meallerin İstiare Sanatı Açısından Değerlendirilmesi*, (Ankara: Gece Kitaplığı, 2016), 176-178.

59 Âl-i İmrân 3/103.

Ayrıca inananların birbirine karşı gayet alçakgönüllü⁶⁰ ve merhamet sahibi⁶¹, tuğlaları sıkıca örülen bir yapı gibi bir ve bütün olduklarını⁶² zikrederek; ötekileştirme, bölme, parçalama ve ayırıştırma tuzaklarına düşmemeleri gerektiğine işaret etmiştir. Allah Teâlâ Firavun'a karşı bile yumuşak bir dille konuşulmasını⁶³, ehl-i kitapla bile en güzel bir üslupla mücadele edilmesini emrettiğine göre⁶⁴ Müslümanlar'ın birbirlerine tavsiyede bulunurken öncelikle ve özellikle hassas davranmaları gerektiği kendiliğinden anlaşılır.

3.GAYR-İ MÜSLİMLERLE BİR ARADA YAŞAMA AHLAKI

İslâm toplumu sadece Müslümanlardan oluşmadığından Kur'an, gayr-i Müslimlerle bir arada yaşamanın koordinatlarını belirlemede ışık tutacak ilkeler vazetmiştir. Ve bu bağlamda İslam toplumunun bir unsuru olarak gayr-i Müslimlere iyi ve adil davranılmasını tavsiye etmiştir. Şu ayet bu hususun altını çizmektedir:

لَا يَنْهَاكُمْ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ "Sizinle din hususunda savaşmayan, sizi yurtlarınızdan çıkartmayanlara karşı iyi davranmanızı ve onlara adil olmanızı Allah yasaklamıyor. Şüphesiz ki Allah adil olanları sever."⁶⁵

Bu ayet-i kerîme, gayr-i müslimlerle tekâbuliyet esasına göre barış içerisinde yaşanması gerektiğini vurgulamaktadır. Mekke ehli içerisinde Hz. Peygamber (s.a.v.) ile antlaşma yapıp buna sadık kalanlar bulunmaktaydı. Bu kimselerle iyi geçinilmesi emredilmiştir.⁶⁶ Nitekim benzer nitelikli diğer bir ayette ise onlarla yapılan sözleşmelere riayet edilmesi Kur'an'da takvaya uygun bir davranış olarak değerlendirilmiştir.

إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتَيْتُمُوهُمْ إِيَّاهُمْ "Yalnız, antlaşma yaptığınız müşriklerden; sizinle yaptığı hiçbir antlaşma maddesinde eksiklik yapmayan ve aleyhinizde kimseye yardım etmeyenler müstesna. Bu kimselerle yaptığınız anlaşmalara sonuna kadar riayet edin. Allah elbette müttakîleri sever."⁶⁷

Bu ayette, karşı taraf riayet ettiği sürece karşılıklı antlaşmalara sadık kalınması gerektiği vurgulanmaktadır. Diğer bir ayette de bu husus şöyle dile getirilmektedir:

60 el-Mâide 5/54.

61 el-Fetih 48/29.

62 es-Saff 61/4.

63 Tâhâ 20/44.

64 el-Ankebût 29/46.

65 el-Mümtehine 60/8.

66 Mâturîdî, *Te'vilâtü ehli's-sünne*, 9: 615.

67 et-Tevbe 9/4.

“فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ” Onlar size karşı dürüst davrandıkça siz de onlara karşı dürüst davranın. Allah elbette müttakîleri sever.”⁶⁸

Bu ayetlerle Hz. Peygamber (s.a.v.) ile antlaşmasına bağlı kalan Benî Damra ve Benî Kinâne kabilelerinin ya da Hudeybiye musalahasına bağlı kalan Benî Bekir kabilesinin kastedildiği zikredilir.⁶⁹ Buna göre İslâm yönetimi altında yaşayan gayr-i müslimler, dürüst oldukça ve hıyanet etmedikçe güven içerisinde olacak ve can, mal ve namusları devlet tarafından korunacaktır. Ayrıca İslâm devletinde yaşayan gayr-i müslimlere din konusunda asla baskı yapılmayacaktır. Bu konuda tamamen özgürdürler. Nitekim ayet-i kerimede bu husus şöyle anlatılmaktadır:

“لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ” Dine girme hususunda hiçbir zorlama yoktur.”⁷⁰

Yine bir başka ayette Peygamber efendimize hitaben şöyle denilmektedir: “أَفَأَنْتَ تُكْرَهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ” “Sen şimdi, mümin olsunlar diye insanları zorlayacak mısın?!”⁷¹

Din özgürlüğüne dair bir diğer ayet ise şöyledir:

“فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ” “Şimdi, dileyen iman etsin; dileyen de inkâr.”⁷²

Bunun da ötesinde, dini ne olursa olsun kimsenin inancı tahkir edilemez. Konuyla ilgili ayet ise şöyledir:

“وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ” Allah’ın dışındakilere tapanlara sövmeyin ki bilmedikleri hâlde düşmanca Allah’a sövmesinler.”⁷³

Ehl-i kitabın kestiği -bizce helal olan- hayvanların etleri yenilir, iffetli kızlarıyla evlenilir⁷⁴, gönüllerini İslâm’a kazandırmak adına onlara zekât fonundan yardımda bulunulabilir⁷⁵. Tüm bunlar, İslâm’ın, mensuplarına bir arada yaşadıkları diğer din mensubu kişilerle ilişkilerinde birlikte yaşama ahlakını kazandırma amacına matuftur. Onların İslâm’a kazandırılması için güzel çalışmalar yapılabilir ancak onlara baskı, ötekileştirme, dışlama politikası izlen-

68 et-Tevbe 9/7.

69 Vâhidî, *et-Tefsîru'l-basît*, 10: 301.

70 el-Bakara 2/256.

71 Yûnus 10/99.

72 el-Kehf 18/29.

73 el-En'âm 6/108.

74 el-Mâide 5/5.

75 et-Tevbe 9/60.

mesi kabul edilemez. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) Yahudi bir kadınla evlenmiş⁷⁶, onlarla ticaret yapmış⁷⁷, yemek ikramlarını kabul etmiş⁷⁸, onlarla antlaşmalar imzalamış⁷⁹, kısacası onları toplumun birer parçası olarak görmüştür.

Buna mukabil, Kur'an'ın yaklaşımına göre Müslümanlar'ın Yahudi ve Hristiyanlar'a mutlak manada güvenip sınırlarını açmamları ve onlarla kurdukları münasebetlerde gereken her türlü önlemi almaları gerekmektedir. Bu nedenle Yahudi ve Hristiyanların İslâm devletinde herhangi bir yönetici kadroya getirilmemesi emredilmiştir⁸⁰, ayrıca Müslümanların bu kimselerden menfi anlamda etkilenmelerinin önüne geçecek tedbirler alınmıştır⁸¹.

Tüm bunların yanında cihâdın meşru kılınmasını, farklı grupların birlikte güven içerisinde yaşamasını temin eden bir husus olarak görmek gerekir. Hem devlet içerisindeki emniyeti, güveni ve kardeşliği kalıcı kılmak hem de devlet dışındaki birlik ve beraberliğin bozulmasına yönelik oluşabilecek tehditlere karşı durmak için caydırıcı bir güce sahip ordunun hazırlanmasının⁸² emredilmesi bunu gösterir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Medine'ye hicret ettikten sonra Ensar ve Muhacir arasında kardeşlik antlaşması yapmıştı.⁸³ Toplum içerisindeki Müslümanların birbirine bağlılığını kuvvetlendirdikten sonra cihâd için hazır olunmasını emretmiş, Müslümanlar için bir dış tehdit olan ve İslam toplumunun yok edilmesi için taarruza geçen başta Mekke müşrikleri olmak üzere birçok düşman kabileyile savaşılmıştır.⁸⁴ Toplumu içeriden çökertmeye çalışan Medine Yahudileri ve münafıklarla da amansızca mücadele edilmiş; şehirde bulunan ve toplumun birliğini bozmak için çalışan Yahudi kabilelerine hak ettikleri cezalar verilmiştir.⁸⁵

Müminlerin kendi aralarında da anlaşmazlıklar meydana gelebilmekte ve bu kimi zaman savaşla sonuçlanabilmektedir. Bu da İslam toplumunun birliğine zarar verecek dahili bir tehdit olarak görülmüş; devlet erkinin bu du-

76 Buhârî, "Buyû", 111.

77 Buhârî, "Buyû", 33.

78 Buhârî, "Meğâzî", 83.

79 Buhârî, "Cihâd", 89; Vâkidî, Muhammed b. Ömer, *Kitâbu'l-meğâzî*, (Oxford: 1966), 2: 634-637; Hamidullah, Muhammed, *Mecmû'atü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-'ahdi'n-nebeviyyi ve'l-hilâfeti'r-râşide*, (Beyrut: 1987), 150.

80 el-Mâide 5/51.

81 el-Bakara 2/104; Ebû Dâvûd, "Libâs", 4.

82 el-Enfâl 8/60.

83 İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik, *es-Sîratü'n-nebeviyye*, thk. Mustafâ es-Sakâ, (Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî, 1375/1955), 1: 505.

84 Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaptığı savaşlar ve gönderdiği seriyeler hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-nebeviyye*, 1: 591-606; 2: 43-60; 2: 203-214.

85 İbn Hişâm, *es-Sîratü'n-nebeviyye*, 2: 47, 233, 336.

ruma öncelikle sulh ile müdahale etmesi, sulha yanaşmayanlarla da savaşılmaması emredilmiştir.⁸⁶ Dolayısıyla İslam toplumu içerisinde güçlü bir ordunun varlığı, toplumun birlik ve beraberliğinin kalıcılığını sağlaması, iç ve dış tehditlere karşı devleti koruması bakımından çok büyük bir önemi haizdir.

Sonuç

Dünyanın küçük bir köye dönüştüğü günümüzde farklı dil, din, ırk ve düşünceye sahip kimselerle birlikte yaşama ahlakının gözetilmesine şiddetle ihtiyaç vardır. Kur'an'ın birlikte yaşama ahlakına dair vazettiği evrensel ölçütlerin ve erken dönemdeki uygulamaların örnek alınması gerekir. Dünya barışını sağlamak ve dünyayı farklılıklarına rağmen insanların birlikte yaşayabilecekleri bir yer haline getirmek için kurulan uluslararası örgütlerin sadece belli ülkelerin çıkarlarına hizmet ettiği insaf sahibi herkesçe gözlemlenmektedir. Barıştan yana olduklarını iddia eden devletlerin aslında kendileri dışında kimsenin hakkını gözetmediğini, insanlık suçu işlediklerini yakın coğrafyamızda görmekteyiz. Binlerce kilometre öteden gelinip İslâm memleketlerinde insan kıyımı yapılmakta, Müslümanların arasına mezhepsel ve nesepsel tefrika sokulmaktadır. Dikkat edildiğinde de bu bölücü planlar hep Müslümanlar üzerinde icra edilmektedir. Bu ötekileştirici, bölücü, ayrıştırıcı planların ve emellerin farkına varılmalı ve Kur'an'ın birlikte yaşama ahlakı İslâm devletlerinde tesis edilmelidir.

Kur'an, Müslümanların hem kendi aralarında hem de İslâm dışı unsurlarla bir arada yaşayabilmelerini sağlamak için; Müslümanlar arasındaki üstünlüğün sadece takvada olduğunu bildirmiş, Müslümanların birbirine karşı alçakgönüllü, merhametli olması gerektiğini; kendilerini farklı görüp toplum içerisinde fırkalaşmalara gitmemeleri gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca vahdeti sağlamak için Allah'ın dinine hep birlikte sarılmasının lüzumuna işaret etmiş; ihtilafın baş gösterdiği durumlarda aralarındaki anlaşmazlıkları çözmeleri için Allah'a ve Resûlüne başvurmalarını emretmiş; kendi görüşlerini dikte ederek çekişmeyi sürdürmelerini yasaklamıştır. Gayr-i Müslimlerle ilgili olarak da onların oldukları gibi kabul edilmeleri gerektiğini hatırlatmış; onlara baskı ve hakaret etmeyi kesin bir dille yasaklamıştır. Dürüst oldukları ve hıyanet etmedikleri sürece gayr-i müslimlerle iyi geçinilmesi; onlara adil davranılması, onların toplumun bir unsuru olarak görülmesi istenmiştir. İslam toplumundaki her bir unsurla sağlanan birliğin devamını tesis etmek için de caydırıcı güce sahip orduların kurulması talep edilmiştir.

86 el-Hucurât 49/9.

Kaynakça

- Ateş, Avnullah Enes. *Meallerin İstiare Sanatı Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2016.
- Beğavî, Muhyî's-Sünne Ebû Muhammed Hasen b. Muhammed. *Me'âlimu't-Tenzil*. thk. Abdürrezzâk el-Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1420.
- Beydâvî, Nâsiruddîn Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer. *Envâru't-Tenzil ve esrârü't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdürrahmân el-Mera'selî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1418.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sıhâhu'l-'arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr. Beyrut: Dâru'l-'İlmi Lî'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Cürcânî, Abdulkâhir b. Abdirrahmân. *el-Miftâh fi's-sarf*. thk. Ali Tevfik el-Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. Mısır: Dâru'l-Mısıriyye, t.y.
- Fîruzâbâdî, Mecdüddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi Kitâbi'l-'azîz*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Kahire: Lecnetü İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1416/1996.
- Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân el-Ferâhîdî. *Kitâbu'l-'ayn*. thk. Mehdi el-Mahzûmî. b.y: Dâru'l-Hilâl, t.y.
- Hamidullah, Muhammed. *Mecmû'atü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-'ahdi'n-nebeviyyi ve'l-hilâfeti'r-râşide*. Beyrut: 1987.
- İbn 'Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tûnus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hasen Ahmed. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Abdurrahmân b. Muhammed. *Târîhu İbn Haldûn*. thk. Halîl Şehhâde. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1988.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik. *es-Sîratü'n-nebeviyye*. thk. Mustafâ es-Sakâ. Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî, 1375/1955.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed Sellâme. Medîne: Dâru Taybe, 1420/1999.
- Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed. *Te'vîlâtü ehli's-sünne*. thk. Mecdi Bâselûm. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. thk. İbn Abdî'l-Maksûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, t.y.
- Mustafevî, Hasen. *et-Tahkîk fi kelimâti'l-Kur'âni'l-kerîm*. Tahrân: Merkezü Neşri Âsârî'l-'Allâme el-Mustafevî, 1393.
- Mücâhid b. Cebr, Ebu'l-Haccâc el-Mahzûmî. *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdüsselâm Ebu'n-Nîl. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmiyyi'l-Hadîse, 1410/1989.
- Râğîb, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-İsfehânî. *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1428/2007.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. Tâhir b. 'Âşûr. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1422/2002.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk. Yâsir b. İbrâhîm ve Ğuneym b. Abbâs. Suudi Arabistan: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi`u'l-beyân `an te'vîli'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *et-Tefsîru'l-basît*. thk. İmâm Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesi'nin yaptırdığı 15 doktora tezi. nşr. İmâm Muhammed b. Suud İslâm Üniversitesi İlmî Araştırma Dekanlığı, Suudi Arabistan: 1430.
- Vâkidî, Muhammed b. Ömer. *Kitâbu'l-meğâzî*. Oxford: 1966.